

Književnost i filozofija

*Esej nastao iz razgovora Maje Vejić i Ralpa Weira
(University of Cambridge)*

Bi li filozofi trebali biti zainteresirani za književnost? Ovo pitanje okupiralo je mnogobrojne mislioce u kanonu Zapada. Bilo je vremena kada je odnos između filozofije i književnosti bio neprijateljski, kao što je ilustrirano u Platonovoj poznatoj priči o “antičkom sukobu između poezije i filozofije”, kao i u njegovoj odluci da protjera pjesnike iz svoje pravedne države. No čak je i Platonov stav o ovoj temi jako ambivalentan. Iako ima mnogo toga za reći protiv poezije u “Republici”, u “Ionu” ima značajno pozitivnije mišljenje. Štoviše, on sam piše u vrlo književnom i povremeno očigledno pjesničkom stilu, a prije nego je postao filozof, planirao je postati dramatičar.

S druge je strane bilo vrlo malo sumnje o važnosti književnosti za filozofiju. U njegovom predgovoru “Državi”, Benjamin Jowett izražava uvjerenje da će čitateljima devetnaestog stoljeća biti vrlo strana ideja da bi književnost i filozofija mogle biti na različitim stranama. Tijekom svoje povijesti, filozofija je često izražavana u književnim formama, bilo da se radi o Platonovim dijalozima, Boethiusovoj poeziji ili Sartreovim romanima. U bilješkama skupljenima u zbirku “Culture and Value” 1998. Wittgenstein kaže “Vjerujem da sam sazeo svoj stav o filozofiji rekavši: prava bi se filozofija trebala pisati samo kao poezija.” “Antički sukob” na koji se Platon referira odgovara više današnjoj netrpeljivosti između znanosti i umjetnosti, kako je slavno opisao C. P. Snow, nego neprijateljstvo između filozofije i književnosti.

Ipak, činjenica da su filozofija i književnost povremeno djelovale u dosluhu, to ne znači da je to preporučljivo. Štoviše, danas je često mišljenje da se književnost iscrpila, i da ju je moderna znanost premašila kao temeljni vodič za razumijevanje svijeta. Ovo je centralna pretpostavka “analitičke” tradicije, koja je započela u Austriji i dominira na odsjecima za filozofiju na sve većem broju sveučilišta diljem anglofonih i europskih država. Teško je evaluirati ove teze,

no možda se može krenuti razmišljajući o klasičnim i modernim filozofskim književnim djelima.

Dostojevski je možda najvažniji filozofski književnik, i razumljivo je tvrditi da je najbolji romanopisac “tout court”. Njegov je život bio jednako buran kao i njegova osobnost. Odrastao je u bolnici za siromašne gdje mu je otac radio, i rano je bio izložen surovoj realnosti ljudske patnje, postavši tako borac za progresivne političke ideje. Njegovo pripadanje Kršćansko-socijalističkom Petrashevsky krugu dovelo je do tog da je jedva izbjegao pogubljenje, prognan u Sibir na teški rad – iskustvo dokumentirano u “Zapisima iz mrtvog doma”. Kasnije postavši vatreni konzervativac, posebno u odnosu prema ruskom ortodoksnom kršćanstvu, ipak je bio intenzivno zabrinut za stanje humaniteta, i duboko ukorijenjene sumnje o teizmu i kršćanskoj doktrini.

Najvažnije njegovo djelo, i možda najeksplicitnije filozofsko, su “Braća Karamazovi”. Ovaj roman, koji se pojavio 1879–80, prati ubojstvo razvratnog zemljoposjednika Feodora Karamazova, suđenje njegovom sinu Dmitriju za zločin i akcije tri ostala brata, Aljoše, Ivana i Smerdjakova. Tijekom romana pojavljuju se razne filozofske teme, uključujući slobodnu volju, problem odnosa uma i tijela, postojanje Boga i, naročito, problem zla. Zadnja tematika detaljno je raspravljena u poglavlju “Pobuna”, gdje svetački Aljoša i njegov nihilistički brat Ivan razmjenjuju svoja viđenja “vječnih pitanja”.

U toj sceni Ivan izražava svoje gađenje prema ljudskoj patnji. Opisuje primjere uključujući ratne grozote u Bugarskoj, pogubljenje preobraćenog kriminalca, i generala koji tjera svoje pse da ubiju dijete ispred djetetove majke. Iako pokazuje razumijevanje prema Aljošinom teizmu, Ivan izražava svoju nemogućnost da prihvati da bi pravedan svijet mogao uključivati takve čiove, objašnjavajući:

Mogu shvatiti kako će se potresti svemir kad se sve na nebu i pod zemljom slije u jednu jedinu slavopojku i sve što je živo i što je nekad bilo živo usklikne: “Pravedan si Gospodine, jer se otkriše putovi tvoji!” Kad se i mati zagrlila s mučiteljem koji je nahuškao pse da joj rastrgaju sina pa kad sve troje objave sa suzama u očima: “Pravedan si, Gospodine!” (...) i da će se tada sve razjasniti. Ali eto, baš je tu kvaka, baš to ja ne mogu prihvatiti. (...) Na kraju krajeva, ja ne želim da se majka grli s krvnikom koji joj je sina dao psima da ga rastrgaju!

Nema sumnje o utjecaju Dostojevskog na filozofiju. Teško je naći knjigu o problemu zla, a da se u njoj ne spominje ovaj odlomak, i njegove “Zapisi iz podzemlja” se često spominju kao preteča egzistencijalizma. No imaju li njegova djela posebnu važnost za filozofiju *kao književnost*? Ipak, čista filozofija može iznijeti argument Ivana i Aljoše, ili stavove Podzemnog Čovjeka. I čak ako su ovi tekstovi, *qua* književnost, bili od važnosti za filozofiju u kasnom devetnaestom i dvadesetom stoljeću, mogu li ti i slični tekstovi imati istu važnost i danas?

Interesantno je usporediti romane Dostojevskog s novijim filozofskim književnim djelom kao što je drama “The Hard Problem” Toma Stopparda. Rođen kao Tomáš Straussler u Moravskoj regiji Čehoslovačke, Stoppard je također imao burnu mladost. Straussleri su bili Židovi pa su pobjegli u Singapur na dan nacističke invazije Čehoslovačke. Stoppardov otac ubijen je tijekom japanske okupacije Singapura, a ostatak obitelji je pobjegao u Australiju, Indiju i napokon u Englesku, jer mu se majka udala za britanskog časnika.

Objavljena 2015., “The Hard Problem” prati karijeru kognitivne psihologice Hilary na “Krohl Institute for Brain Science”. Protagonističino vjerovanje u altruizam, slobodnu volju i Boga razlikuju je od njenih kolega na institutu i od njenog prijašnjeg tutora na Sveučilištu Loughborough, koji voli nazivati Rafaelovu “Bogorodicu s djetetom” – “Žena koja maksimizira genetski opstanak”. Ta šala baca sjenu na saznanje da je Hilary dala dijete na posvajanje nekoliko godina ranije, i seriju nevjerojatnih događaja koji dovode do njihovog ponovnog sastanka.

Iznenadujuće, iako je znanost nevjerojatno napredovala od kasnog devetnaestog stoljeća, filozofska pitanja koja pokreću Stoppardovu dramu su ista ona koja su centralna kod Dostojevskog. Ista anksioznost oko implikacija moderne znanosti za čovječanstvo, moralnost i religiju prožima djelo, i jednako kao i s “Braćom Karamazov” čini se da autor staje na stranu teističke protagonistice, protiv znanstvenosti njenih kolega.

Za one koji se ne slažu o kontinuiranoj relevantnosti Dostojevskog, ovo je poticajno. Jer ako se drama koju je 2015. napisao autor

ozbiljnog književnog statusa može baviti istim filozofskim pitanjima kao i Braća Karamazovi, može se reći i da potonje djelo onda nije zastarjelo. S druge strane, tematski kontinuitet između ta dva djela otvara daljnju raspravu o važnosti književnosti, jer se može reći da se književnost uistinu iscrpila, i da se vrti po području koje je pokriveno prije više od stoljeća, i nema se što novo dodati.

Je li to slučaj? Naravno da ideja da je sve već rečeno nije nova. La Bruyère je isto tvrdio krajem sedamnaestog stoljeća, no zasigurno je bio u krivu. U književnosti i intelektualnom životu nakon sedamnaestog stoljeća postoje djela koja su jednako sjajna kao i djela koja su došla prije njih. Moguće objašnjenje je da je u La Bruyèreovo vrijeme bilo malo vidljivog prostora za inovaciju, jer je intelektualna kultura njegovorg vremena dijelila centralne preokupacije svojih direktnih predaka. Možda su iste okolnosti i danas. Zajedničke filozofske teme Dostojevskog i Stopparda – slobodna volja, moral, problem tijela i uma, Bog – te su teme su dominantne u filozofiji još od Kanta.

No možda ne treba brinuti ideja da književnost nema ništa novo za reći, nego da je izgubila moć značajnog izražavanja bilo čega što ima reći. Moguće je da, u varijaciji Hegela, osjećamo da književno stvaranje više ne može igrati fundamentalnu ulogu u našem razumijevanju svijeta, i da bi filozofi trebali drugdje tražiti smjernice, naročito u prirodnim znanostima, s obzirom na njihov veliki uspjeh. Takav stav je implicitan u raspravama o navodnoj “krizi humanističkih znanosti”, i generalan trend u modernom filozofiranju. Platonov “antički sukob” u modernom obliku.

Na ovo se mogu iznijeti mnoge kritike. Na primjer, književno pisanje se koristi alatima koji filozofskom pisanju nedostaje, poput narativa i karakterizacije. Ti alati mogu poslužiti za povezivanje filozofskih ideja s konkretnim životom, kao kda Stoppard povezuje Hilaryne teološke brige s njenim strahovima o kćeri. Na taj nas način podsjećaju zašto se uopće upuštamo u filozofsko razmišljanje. I možda postoji dublji obzir u kojem književno pisanje može imati posebnu filozofsku važnost, usko povezan s zajedničkim filozofskim preokupacijama Stopparda i Dostojevskog.

“Teški problem” svijesti dobio je ime u članku Davida Chalmersa iz 1995. Chalmers tamo spominje da znanstvene i materijalističke teorije svijesti imaju zajedničku točku. Uzimaju neku funkciju svijesti, poput sposobnosti reakcije na poticaje iz okoliša ili integraciju informacije u kognitivni sustav, i pokazuju kako bi materijalni mehanizmi mogli vršiti istu funkciju. No “teški” problem, prema Chalmersu, nije pokazati kako bi materijalni mehanizmi mogli vršiti razne funkcije svijesti, nego kako bi, u vršenju tih funkcija, mogli imati ili izazvati svjesno iskustvo. To je pitanje na koje, kako Chalmers točno ističe, znanstvenici i filozofi nisu ni počeli odgovarati. Taj problem daje ime Stoppardovoj drami, i obujmljuje iznenađenje Dmitrija Karamazova da svjesna iskustva dolaze iz “živaca u mozgu... a ne zbog tog što imam dušu.”

Chalmersov članak dijelom je zadužio i klasik Thomasa Nagela iz 1974. – “What is it like to be a bat?” – Nagel je Stoppardu i pomagao na drami. Nagel problem definira malo drugačije. Počevši s tezom da postoji “nešto kako je” biti osjetilno biće, poput šišmiša, Nagle tvrdi da ta činjenica stvara problem fizikalističkim teorijama uma. Objektivni opisi takvih teorija, i fizika sama, nisu sposobni uloviti subjektivan karakter svjesnog iskustva. I to je nešto što se odnosi i na jezik fizičkih znanosti, i općenito deskriptivnih disciplina. Ima nešto u svijetu što su takve discipline apsolutno nesposobne smjestiti.

Književnost funkcionira drugačije. Moderna disciplina estetičke može se pratiti unatrag do Alexandera Gottlieba Baumgartena, čovjeka odgovornog za najranije korištenje termina “estetika” u modernom smislu. To se dogodilo u njegovom diplomskom radu “Razmišljanja o poeziji”. U “razmišljanjima o poeziji” Baumgarten naglašava moć literarnog pisanja da probudi “osjetilne reprezentacije”, ili kako bismo danas rekli, osjetilna stanja. Baumgartenov uvid može se rezimirati na sljedeći način: gdje su drugi oblici pisanja deskriptivni, s ciljem komuniciranja točnih ili krivih pretpostavki, književnost je često eksorsivna, ii ma moć potaknuti emocije, prizvati slike i generalno gledano, prenijeti iskustva.

Do devetnaestog stoljeća ideja da književnost komunicira iskustva, a naročito emocionalna iskustva, postala je široko prihva-

čena. To je implicitno u Wordsworthovoj slavnoj definiciji poezije kao “spontanog preplavlivanja snažnim emocijama prikupljenima u miru” i eksplicitno u Diltheyjevoj tvrdnji da “nitko od nas ne bi posjedovao više od tek tanašnog dijela našeg trenutnog razumijevanja ljudske prirode, da se nismo naviknuli vidjeti je kroz oči pjesnika”. Također se pojavljuje i u djelima pozitivizma dvadesetog stoljeća, poput “Language, Truth, and Logic” A. J. Ayera.

U potonjim djelima je ipak implicirao da je vrijednost iskustava koja komunicira književno pisanje u potpunosti hedonistička – samo je pratnja užitku. Nasuprot tome, raniji su mislioci pridavali takvim iskustvima vrijednost koja je barem djelomično epistemička, unaprjeđujući naše razumijevanje svijeta i ljudskih stanja. To je svakako točno. Kao što Chslmers i Nagel naglašavaju, postoje područja u kojima je jezik znanosti nedostatan. Upravo to su ona područja koja se književnost još može nadati osvijetliti. Iako daleko od tog da iscrpi svoje filozofske zasluge, čini se da je to jedan smisao u kojem književno pisanje ne može ne ostati, Wordsworthovim riječima, “dah i finiji duh sveg znanja”.